

Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa, ur. Nada Kisić Kolanović, Zdenko Radelić, Katarina Spehnjak, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2010., 439 str.

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog 19. studenoga 2009. godine u Hrvatskome institutu za povijest u Zagrebu obuhvaća 25 radova povjesničara koji su obradili različite aspekte vezane za problematiku disidentstva.

Prvi rad u zborniku "Disidentstvo kao istraživačka tema – pojam i pristupi" djelo je Katarine Spehnjak (Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska) koja je dala dobar uvod u temu cjelokupnog skupa obradivši potencijal teme disidentstva kao istraživačke teme (str. 11.–21.). Osim što je definirala pojam disidentstva, stavila ga je i u povijesni kontekst s posebnim naglaskom na sustav u Jugoslaviji između 1945. i 1990. godine.

Krsto Cvičić (London, Velika Britanija) obradio je na primjeru SFRJ dinamiku političkih promjena unutar komunističke vlasti ("Dinamika političke promjene unutar komunističke vlasti: primjer SFRJ"; str. 23.–40.). Iako je rad temeljio dijelom i na osobnim iskustvima, Cvičić se dodiruje i teme disidentstva u SSSR-u te utjecaja staljinizma u zemljama Istočnoga bloka kojemu je pripadala i Jugoslavija. Objašnjavajući proces razvijanja i djelovanja disidentata u Jugoslaviji i obračun jugoslavenske vlasti s njima, zaključuje kako su upravo oni naposljetku imali značajnu ulogu u slomu Jugoslavije.

"Disidenti i hrvatske povijesne poluistine" (str. 41.–52.) rad je Danijela Ivina (Zagreb, Republika Hrvatska) u kojem objašnjava pojam disidentstva u zemljama koje su bile pod komunističkim režimom, odnosno pojašnjava tko je sve bio smatran disidentom, a tko ne. Tu se posebno osvrće na memoarsko djelo Dušana Bilandžića *Povijest izbliza*, ali i ostala njegova djela, tvrdeći da se tu radi o poluistini, potkrepljujući svoje navode događajima kojima je i sam prisustvovao. Zaključuje kako teret politike i podjela na "lijeve" i "desne" u Hrvatskoj onemogućavaju istraživanje i definiranje pojma disidentstva.

Zdenko Radelić (Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska) u svom je radu "Đilasovci u Hrvatskoj i hrvatska historiografija" obradio historiografske radove, zbirke dokumenata i memoarsku građu koja se bavi temom đilasovaca u Hrvatskoj (str. 53.–74.). Pedesete godine prošloga stoljeća u Jugoslaviji obilježene su sukobom s Informbiroom. Istodobno započinje i proces liberalizacije unutar KPJ, koju je započeo Milovan Đilas, a njegove su ideje prihvatili mnogi uglednici u Hrvatskoj okupljeni oko lista *Naprijed*, koji nakon pada Đilasa postaju neka vrsta "odmetnika" te je njihov politički i društveni utjecaj marginaliziran.

"Ivo Politeo i politička kultura mišljenja" (str. 75.–104.) rad je Nade Kisić Kolanović (Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska) u kojem autorica opisuje djelovanje hrvatskoga odvjetnika Ive Politea. Upravo zbog njegove borbe za građanska prava i sukoba s represivnim državnim aparatom u Jugoslaviji njegovo djelovanje može se staviti u kontekst disidentstva. Osim što donosi njegovu biografiju, autorica opisuje i njegov politički i društveni angažman te zaključuje kako se njegovo djelovanje može staviti u okvire moderne zapadnoeuropske države jednakih prava i zakona za sve građane.

Specifičnostima jugoslavenskoga socijalizma u razdoblju od 1953. do 1985. godine i njegovim odnosom spram disidenata (“(Ne)Tolerisani disidenti / specifičnost jugoslovenskog socijalizma 1953.-1985.”; str. 105.-127.) bavio se Srđan Cvetković (Institut za savremenu istoriju, Beograd, Republika Srbija). Autor smatra da su na taj odnos utjecali složeni i promjenjivi unutarnji i vanjskopolitički čimbenici te u kontekstu toga disidente dijeli na federaliste, centraliste i nacionaliste.

Aleš Gabrič (Institut za novejšo zgodovino, Ljubljana, Republika Slovenija) obradio je temu disidentstva u Sloveniji (“Disidentstvo u Sloveniji”; str. 129.-145.). Na primjeru publicista Jože Pučnika i pravnika Franca Miklavčiča te njihove kritičke misli o komunističkoj vlasti autor objašnjava surovost komunističkoga represivnog sistema prema političkim neistomišljenicima.

O disidentima u Bosni i Hercegovini (“Konstituiranje disidentske slike u komunističkom pokretu u Bosni i Hercegovini: Slučaj Avde Hume”; str. 147.-161.) pisao je Husnija Kamberović (Institut za istoriju, Sarajevo, Republika Bosna i Hercegovina), koji je na primjeru disidenta Avde Hume objasnio stvaranje disidentske slike u komunističkome pokretu u Bosni i Hercegovini. Na temelju arhivske građe i relevantne literature autor detaljno opisuje sukob Avde Hume s postojećim političkim elitama u Bosni i Hercegovini koji je počeo 1972., a trajao je do 1974. godine, kada nastupa njegov konačni politički pad.

Sljedeći rad u zborniku također obrađuje problematiku disidentstva u Bosni i Hercegovini (“Uspostava komunističke vlasti kao okvir za pojavu ‘disidentstva, opozicije i otpora’ na primjeru Bosne i Hercegovine”; str. 163.-169.), a njegova je autorica Vera Katz (Institut za istoriju, Sarajevo, Republika Bosna i Hercegovina). Ona je u radu pojasnila kako je uspostava komunističke vlasti utjecala na pojavu *disidentstva, opozicije i otpora* te kroz nekoliko primjera objašnjava kako su se vlasti odnosile prema istima i na koje su sve načine onemogućivani.

Marija Stamova (Bugarska akademija znanosti, Balkanološki institut, Sofija, Republika Bugarska) dala je historiografski osvrt na temu bugarskoga disidentstva u vrijeme komunizma (“Bugarsko disidentstvo u vrijeme komunističkog razdoblja. Historiografski osvrt”; str. 171.-179.). Uz pregled historiografije koja se bavi tom temom, autorica objašnjava političku situaciju zbog koje disidentstvo nije bilo rasprostranjeno te razloge zbog kojih se javlja relativno kasno u odnosu na ostale zemlje Istočnoga bloka.

“Crkve kao protivnici komunističkog sistema u Jugoslaviji – sličnosti i razlike” (str. 181.-192.) rad je Radmile Radić (Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, Republika Srbija) u kojem autorica objašnjava djelovanje crkvenih organizacija, pogotovo Katoličke i Srpske pravoslavne crkve, koje su na neki način također predstavljale dio disidentskoga pokreta.

Zoran Janjetović (Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, Republika Srbija) u svom je radu “Lojalni disident – Branko Ćopić” opisao djelovanje književnika Branka Ćopića koji je, iako je bio član Komunističke partije Jugoslavije, često dolazio u sukob s istom (str. 193.-203.). Nazivajući ga “lojalnim disidentom”, autor kroz prikaze njegovih djela opisuje Ćopićev satirički pogled na novo socijalističko društvo i pripadnike “nove klase”.

O djelovanju istaknutog glasila *Naprijed* ("Djelovanje lista *Naprijed* pedesetih godina"; str. 205.–221.) pisala je Andreja Gržina (Zagreb, Republika Hrvatska). Iako je počeo izlaziti 1943. godine kao partijsko glasilo, pedesetih godina postao je tjednik za društvena i kulturna pitanja koji će ostati zapamćen po tekstovima Milana Đilasa i njegovih pristaša koji su zagovarali liberalizaciju unutar KPJ. Osim što je opisala pojavu i ulogu lista, autorica je objasnila i odnos vlasti prema njemu te relacije i sukobe koji su se javljali unutar same redakcije. Također je opisala sudbinu vodećih ljudi toga lista i njegovih pristaša koji su postali neka vrsta disidenata upravo zbog svojih stavova.

Stipe Kljajić (Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska) u svom radu "Vodice između *križa* i *zvijezde*" opisuje društvenu situaciju u Vodicama u kojima nakon Drugoga svjetskog rata dolazi do sukoba između Katoličke crkve i Komunističke partije, koji je kulminirao na Veliki petak 1948. godine (str. 223.–239.).

O političaru Vicku Krstuloviću i njegovu političkome djelovanju, s težištem na njegovo istupanje na V. kongresu SKH 1965. godine ("Razilaženja u SKJ – marginalizacija Vicka Krstulovića"; str. 241.–270.), piše Josip Mihaljević (Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska). Prvi Krstulovićev sukob s CK KPH započinje već 1941. godine, dok je s prvom javnom kritikom partijske vlasti nastupio 1962. godine tražeći odlazak starih kadrova i pomlađivanje u partijskome i državnome vrhu. Njegovo djelovanje doživljava vrhunac 1965. godine već spomenutim istupom. Autor na temelju literature i izvornoga gradiva analizira sve navedene sukobe Krstulovića s KPH i KPJ te iz kojih razloga ipak nije postao disident u punom smislu riječi.

"Jugoslavenska politička emigracija i disidentstvo u Jugoslaviji – Podrška Saveza 'Oslobodjenje' demokratskoj opoziciji" (str. 271.–289.) rad je Mire Radojević (Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd, Republika Srbija) u kojem autorica na temelju literature, privatnih korespondencija i memoara opisuje djelatnost naznačenog saveza i njegova glasila *Naša reč*. Oni su davali potporu oporbenim krugovima unutar KPJ, posebice Milovanu Đilasu i Mihajlu Mihajlovom koji su, po mišljenju autorice, bili najpoznatiji jugoslavenski disidenti.

Sljedeći rad u zborniku, autora Anđelka Vlašića (Zagreb, Republika Hrvatska), bavi se listom *Nova Hrvatska* u razdoblju od 1958. pa do 1962. godine ("List *Nova Hrvatska* 1958.–1962."; str. 291.–314.) u kontekstu jednog od aspekata disidentske djelatnosti na području Federativne Republike Hrvatske. Časopis se tiskao u Londonu i bio je pod uredništvom Jakše Kušana, koji je bio i pokretač lista. Autor je obradio teme kojima se list bavio, a to su unutarnja i vanjskopolitička pitanja, kulturna i društvena događanja i gospodarsko stanje u Jugoslaviji, a pratio je i djelovanje oporbe. Oštrom kritikom stanja u Jugoslaviji i isticanjem nezadovoljstva hrvatskoga naroda unutar nje uredništvo lista zagovaralo je budućnost Hrvatske izvan jugoslavenskih državnih okvira.

Branimir Šutalo (Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Republika Hrvatska) u svom je radu "Neki aspekti položaja političkih zatvorenika u KPD-u Stara Gradiška nakon sloma Hrvatskog proljeća 1972.–90." obradio neke od aspekata položaja političkih zatvorenika nakon sloma Hrvatskoga proljeća na primjeru Kaznenopopravnoga doma Stara Gradiška (str. 315.–328.). Služeći se dometima historiografije i arhivskom gradom, posebice memoarima, autor je prikazao zakonodavno-pravni sustav u Jugoslaviji, u kontekstu čega je obradio i fenomen političkoga zatvorenništva, te je opisao sudbinu političkih zatvorenika koji bili degradirani na fizički i psihički način.

O listu *Naprijed*, o zapadnoj kulturnoj produkciji u njegovim napisima, pisao je i Marko Fuček (Zagreb, Republika Hrvatska) ("Zapadna kulturna produkcija u napisima *Naprijeda* 1950.-1952."; str. 329.-345.). Nakon razlaza s SSSR-om polako počinje proces liberalizacije, što je bilo vidljivo i u navedenom listu u kojem je iskazana otvorenost prema zapadnoj kulturi. No neka djela (filmovi, literatura i sl.) koja su se smatrala šundom te nisu imala umjetničku vrijednost, a dolazila su sa Zapada, oštro su se kritizirala.

"*Praxis*: neuspjeh kritičkog marksizma" (str. 347.-359.) rad je Marka Zubaka (Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska) u kojem on, analizirajući jugoslavenski filozofski časopis *Praxis* i grupu marksističkih intelektualaca okupljenih oko njega, ukazuje na nastanak kritičke misli u komunističkome društvu.

Rad o Mihajlu Mihajlovom ("Slučaj Mihajlov" u bilješkama diplomatskih predstavnika Velike Britanije 1966."; str. 361.-371.) djelo je Katarine Spehnjak (Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska). Autorica na temelju bilježaka diplomatskih predstavnika Velike Britanije 1966. godine opisuje njegovo djelovanje te na tom primjeru ukazuje na odnos jugoslavenske vlasti prema disidentima.

Iva Kraljević Bašić (Zagreb, Republika Hrvatska) obradila je temu sukoba koji je nastao 1966. godine oko dodjele nagrade Republičkoga fonda za znanstveni rad SR Hrvatske "Božidar Adžija" ("Većeslav Holjevac i Nagrada fonda Božidar Adžija 1966."; str. 373.-383.). U svibnju i lipnju te godine na poticaj Vladimira Bakarića i Dražena Žanka osuđen je Republički fond na čijem je čelu bio Većeslav Holjevac. Razlog je bio taj što je navedeni fond godišnju nagradu "Božidar Adžija" odlučio dodijeliti Milanu Kangrgi i Gaji Petroviću, koji su bili pripadnici već spomenutog *Praxisova* filozofskoga kruga. Nakon brojnih rasprava Republičko vijeće Sabora SR Hrvatske smijenilo je Holjevca s mjesta predsjednika Odbora za dodjelu nagrada znanstvenim i kulturnim radnicima.

Idući rad u zborniku, "Vladimir Bakarić i *Praxis*", također je posvećen već spomenutom časopisu. Autor rada je Dino Mujadžević (Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Republika Hrvatska) koji je obradio odnos Vladimira Bakarića prema navedenom časopisu (str. 385.-394.). Autor je na temelju transkripata razgovora Bakarića i njegovih suradnika između 1964. i 1968. godine, koji se čuvaju u Državnome arhivu u Zagrebu, prikazao njihove stavove i oštru kritiku intelektualnoga kruga oko časopisa *Praxis*. U radu je obuhvatio i događanja oko studentskih demonstracija 1968. godine, nakon kojih Bakarić traži kažnjavanje pristaša lista smatrajući ih odgovornima za demonstracije.

O studentskim demonstracijama 1968. godine ("Otpadništvo 1968. – radikalizacija komunističkih rješenja"; str. 395.-400.) govori i rad Igora Graovca (Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska). Autor smatra da te demonstracije ne predstavljaju disidentstvo, nego radikalizaciju komunističkih rješenja.

"Disidenti/divergenti, ljudska prava i osamostaljivanje Hrvatske" posljednji je rad u zborniku, a potpisuje ga Albert Bing (Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska; str. 401.-428.). Autor ukazuje na različite aspekte disidentstva koji su odigrali važnu ulogu pri osamostaljivanju Hrvatske devedesetih godina prošloga stoljeća. Započinje sa slikom o Josipu Brozu Titu, budući da je on u očima svjetske javnosti imao izrazito pozitivnu sliku, posebice nakon razlaza s SSSR-om 1948. godine. Ostali

bivši komunistički disidenti imali su drugačiju, novu ulogu nakon raspada Jugoslavije. Međutim, autor se osvrće i na novo disidentstvo koje nastaje nakon osamostaljenja Hrvatske i smatra da se radi o “divergentima” odnosno pripadnicima inteligencije s političke margine.

Osim navedenih radova zbornik na kraju sadrži i “Kazalo osoba” (str. 429.–439.). *Disidentstvo u suvremenoj povijesti* daje značajan doprinos istraživanju ove važne problematike za političko-društvenu povijest XX. stoljeća jer je na jednom mjestu analitički i metodički razrađen problem disidentstva, kojemu se pristupa s različitih aspekata, te ga stavlja u povijesno-političke okvire Hrvatske odnosno Jugoslavije. Na taj način teme obrađene u zborniku zaokružuju sliku o svim aspektima disidentstva jer se prikazuju pojedinci, društvene skupine i pokreti te odnos politike, inozemstva i kulture prema njima. Zbornik kao takav pobudit će zanimanje pri daljnjem istraživanju ove teme.

ANA JURA

Josip ŠENTIJA, *Jedna hrvatska sudbina. Priča o Vjekoslavu Prpiću ispričana njim samim na kraju puta*, Školska knjiga, Zagreb 2007., 290 str.

U biblioteci “Glose” zagrebački je nakladnik “Školska knjiga” izdao knjigu *Jedna hrvatska sudbina* autora Josipa Šentije. Podnaslov knjige *Priča o Vjekoslavu Prpiću ispričana njim samim na kraju puta* rječito govori o formi i karakteru ovoga djela – riječ je memoarskoj prozi, no u formi razgovora, vođenih od 1. veljače do 14. studenoga 1988., između Vjekoslava Prpića i Josipa Šentije. Knjiga je podijeljena u poglavlja koja uglavnom kronološki prate životni put Vjekoslava Prpića, a ujedno su i tematske cjeline. Gotovo su sva poglavlja cjeloviti razgovori, vođeni određenog datuma koji je naznačen na početku svakog poglavlja.

Josip Šentija u predgovoru “Vjekoslav Prpić – naš suvremenik” (str. 7.–14.) kratko razlaže kako je došlo do suradnje, kako kaže, “dvojice prijatelja u nevolji”. Iako na različitim položajima u društvu, i Josip Šentija i Vjekoslav Prpić bili su angažirani u reformnim nastojanjima u Hrvatskoj koja su nazvana “hrvatskim proljećem”. Šentija navodi kako se prije 1971. nisu poznavali, no nakon isključivanja obojice iz javnoga i političkoga života “za obojicu su nastupili dani osvrtnja na ono što se (i nama) dogodilo”, pa su se zahvaljujući novim okolnostima sprijateljili. Novinar po vokaciji, Šentija je “u nekom trenutku naših čestih druženja” predložio Prpiću seriju razgovora u kojoj bi Prpić ispričao tijek svog životnog puta. Šentija je smatrao da bi, zbog njegove uloge u stvaranju i životu avnojske Jugoslavije, Prpićeva “priča mogla biti zanimljiva i ponekom čitatelju iz novih naraštaja, a još više možda ponekom istraživaču nedavne hrvatske prošlosti”.

Nakon predgovora slijedi devetnaest poglavlja (str. 15.–277.) u kojima Vjekoslav Prpić priča o svojem životu. U prvom poglavlju, “Sjećanje na Liku i Ličane” (str. 15.–31.), Prpić opisuje razdoblje svoje mladosti u Gospiću 1930-ih i razloge svog prvotnog političkog angažmana, koji je prije svega bio traženje načina “na koji bismo se uključili u borbu hrvatskog naroda protiv velikosrpske diktature. Dakle, nacionalna potlače-